

Dârülfünûndan Üniversiteye: Türk Felsefe Camiasının Oluşumu

From Dârülfünûn to University: Formation of the Turkish Philosophical Society

Mehmet Sabri Genç^{1*}

¹Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Gaziantep, Türkiye

Özet: Bu makalede, 19. Yüzyılın ortalarında daha önceden ortaya çıkmış siyasi ve sosyokültürel sebepler neticesinde devam eden batılılaşma sürecinin yükseköğretim kültürüne etkileri, felsefe camiası üzerinden incelenmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde Dârülfünûn adlı kurumda batılılaşma sürecinde ortaya çıkmış olan düşünürlerimizin ve müellifi oldukları eserlerin, üniversite reformu sonrası başka temeller üzerine kurulu farklı bir felsefi kültürü oluşturabilmek adına görmezden geldiği ya da yok sayıldığı bilinmektedir. Aynı şekilde, Cumhuriyet sonrası Türkiye'sinde yapılan Üniversite Reformu neticesinde bu 'yok sayılma'ya başkaldıran düşünürlerimizin de varlığı bilinmektedir. Bu çalışmada, Dârülfünûndan Üniversite kurumuna geçişle birlikte ortaya çıkan sorunlar, çatışmalar ele alınmakta, ayrıca özellikle İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden neşet eden Türk felsefe camiası ve kültürü incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Batılılaşma, Dârülfünûn, üniversite, reform, Türk felsefe camiası

Abstract: In this article, the effects of the westernization process, which continued in the mid-19th century as a result of political and sociocultural reasons, on higher education culture are examined through the philosophy community. It is known that our thinkers and the works they authored, who emerged during the westernization process in the institution called Dârülfünûn in the last periods of the Ottoman Empire, were ignored or ignored in order to create a different philosophical culture based on other foundations after the university reform. Likewise, it is known that there were thinkers who rebelled against this 'ignoring' as a result of the University Reform in post-Republican Turkey. In this study, the problems and conflicts that emerged with the transition from Dârülfünûn to the University institution are discussed, and the Turkish philosophical society and culture, especially those arising from the Department of Philosophy at Istanbul University, are examined in detail.

Key words: Westernization, Dârülfünûn, university, reform, Turkish Philosophical Society

1. Giriş

İnsanlık tarihi, 'kendilik bilinci'ne dair sordukları sorulara aynı ya da benzer 'yanıt'a sahip insanların bir araya gelerek oluşturdukları cemiyetlerin kültürel üretimleri aracılığıyla zenginleşmiştir. Ortaya konulan 'yanıt'ların sadece bir kısmı, medeniyet kurma ya da devletleşme sürecinde önem arz etmiştir. Ne var ki, bu zenginleşmeyi müteakip, cemiyetlerin/medeniyetlerin ortaya koydukları evren ve insan tasavvurları arasındaki yanıt farklılıkları etkileşimleri ve çatışmaları beraberinde getirmiş, kültürlerarası etkileri kaçınılmaz kılmıştır. Tüm bu etkileşimler, aynı 'yanıt'ta buluşma ya da ortaya konulan herhangi bir 'yanıt'a karşı üretilen savlar/yanıtlar ile birlikte tarihi oluşturmuştur. İnsanlık tarihinde,

arkasında herhangi bir düşüncenin/felsefenin/'yanıt'ın olmadığı unsurlar çok azdır. Dolayısıyla ortaçağda, İslâm Medeniyeti'nin insan ve evrene dair soru/sorunlara karşı ortaya koyduğu güçlü yanıt kültürleşip kurumsallaşırken, Hıristiyan Medeniyeti'nin insana ve evrene dair ortaya koyduğu tasavvurlar, kendi cemiyetlerini karanlığa gömmüştür. Ancak, Yeni Çağ ile birlikte bu etkileşimlerin mahiyeti değişmeye başlamıştır. Batı medeniyetleri camiasında; evrene, doğaya ve insana bakış açısı değişmiş ve bu değişim daha başka keskin dönüşümleri beraberinde getirerek, tarihin sert bir şekilde başka bir yönde evrilmesine sebep olmuştur. Coğrafi keşifler, devrimler, artık kangrene dönüşmüş metafizik idraklerin sökülüp atılması, kendi karanlıklarından salt akıl temel-

* İletişim Yazarı / Corresponding author.
✉ msgecnch@gmail.com

Geliş Tarihi / Received Date: 23.07.2024
Revizyon Talebi Tarihi / Revision Request Date: 16.08.2024
Son Revizyonun Geliş Tarihi / Last Revised Version Received Date: 20.08.2024
Revizyon Sonrası Kabul Tarihi / Accepted After Revision Date: 20.08.2024

li aydınlanma çabaları derken, insanlık tarihi daha evvel hiç yaşamadığı veya görmediği bir ‘büyük ayrışma’ yaşamıştır. İşte bu ‘büyük ayrışma’, evrene/doğaya ve insan denilen metafizik varlığın soru/sorun veçhesine karşı üretilmiş çok sert yanıtların ve bu yanıtlar arasında da yine aynı şekilde sert çatışma ve savaşların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan sanayi kapitalizmi bu devrimin vuku bulduğu coğrafyadan ve bilinçten uzak olan milletlerin de aynı minvalde dönüşüm geçirmelerini zorunlu kılmıştır. Bu büyük ayrışmanın, insanlık tarihinde, tarihteki en keskin ve en fazla yanıtların ortaya çıktığı ve adeta tarih denen ‘kazan’ı kaydattığı asır 19. Yüzyıl olmuştur. 19. Yüzyıl bu sebeple “ideolojiler çağı” olarak da betimlenmektedir. 18. Yüzyılın sonlarından itibaren tüm dünyada yayılıp yükselişe geçen Çağdaş Küresel Medeniyet’in temel ideolojisi olan Mâlî Sermayecilik, 19. Yüzyıl sonlarıyla 20. Yüzyılda mevzubahis büyük ayrışmaları ve zulmü iyice küreselleştirmiştir (Duralı, 2011, s. 336).

Evrene/doğaya/insana dair tasavvurların çok keskin dönüşümünün küresel somut etkilerinden, elbette Türk-İslâm Medeniyeti’nin temsilcisi Osmanlı da payını almıştır. Tüm yeni tasavvurların, çok hızlı bir şekilde doğayı ve insanı somut bir şekilde dönüştürmeye başlaması, kadim medeniyet ve ben idraklerini altüst etmiştir. Bu hızlı dönüşümler, yeni bir bilim-teknik anlayışını yaymış, modern değer ve kurumların da doğmasına sebep olmuştur. Bundan ötürü felsefe, o hızlı dönüşüm zamanlarının en önemli uğraşlarından biri olmuştur. Yeni bilgi, bilim, insan, devlet ve hukuk anlayışlarının oluşmasında ve bu anlayışların tanımlanıp yaygınlaştırılmasında felsefî zemin büyük rol oynamıştır. Osmanlı dönemi mütefekkirleri, bu hızlı ve tarihsellik açısından ‘ani’ transformasyonların arka planındaki düşünce yapısını anlamaya çalışmışlardır. Bu dönüşümlere apansız yakalanmış olmaları, o dönem mütefekkirlerinin yeni konuları anlama/okuma/çözümleme işlerini zorlaştırmıştır. Bu sebeple, yenedünyadaki felsefî gelişmeleri bütünlüklü bir şekilde okuyup çözümleyememiş, daha çok İbn Haldûn’un deyimiyle “mağlubun galibi taklit etmesi” tarzında hızlı ve güncel dair düşünceler ortaya koymuşlardır. Bu dönemde batıya yönelen Osmanlı aydınlarının fikirleri; yeni felsefî gelişmeleri dolaylı yoldan edinmelerinden, etkilenip aktardıkları bilgilerin felsefenin genel çerçevesini çizmekten uzak olmasından, temel disiplinler hakkında esaslı çalışmalar yapmadıklarından, bazı batılı düşünürlerden senkretik düzeyde kısa bölümler iktibas ederek ansiklopedik düzeyde bilgi aktarımlarından ötürü kısır kalmıştır (Bıçak, 2010, s. 479-481). Her ne kadar bu kısır döngü sarmalından, düşünce hayatımızı beri tutmak için çaba gösteren mütefekkirlerimiz yaşamış olsa da, geçmişteki bu büyük ayrışmanın beraberinde getirdiği sorunlarla hâlâ yüzleşmekte ve hâlâ kendi lehimize tam anlamıyla kuşatıcı bir çözüm bulamadığımızdan birçok meseleyle birlikte yükseköğrenim kültürümüzü devam ettirmekteyiz. Dolayısıyla bu makalede, geçmişten günümüze süregelen bu sorun ve mücadele, Dârülfünûn ve üniversite kurumlarında felsefe alanı etrafında vuku bulmuş gelişmeler

ve oluşumlar çerçevesinde irdelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma, konuyla ilgili spesifik makaleler, tezler ve ilk kaynaklar ışığında yazılmış kitaplar gözden geçirilerek oluşturulmuş nitel bir çalışmadır. Ayrıca, Türk felsefe camiasına büyük katkıları olmuş ilgili bazı felsefecilerin görüşleri, kendi özgün eserleri incelenerek ayrıntılı yorumlanmıştır.

2. Dârülfünûndan Üniversite Kurumuna Geçiş Sürecinde Felsefe Camiasının Durumu

Osmanlı döneminde; dünyadaki kültürel, siyasi, iktisadî, askerî, hukukî birçok alanda keskin dönüşümlerin yaşanmasına karşı, kendi içinde çok hızlı değişimlere/reformlara gitme mecburiyeti hissedilen yüzyıl, tarihimizin en güç ve en uzun yüzyılı olarak da bilinen 19. Yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda, Osmanlı, değişen dünyaya karşı yeni kaderini mümkün olduğunca az hasarla yeniden tasarlamaya girişmiştir. Bu yeni siyasi ve kültürel tasarımdan elbette düşünce ve felsefe hayatı da etkilenmiştir. Batı düşüncesi, dolaylı yollardan hızlıca ve yüzeysel olarak tanınmaya çalışılmıştır. Bu yenedünya düzenine en az hasarla uyum sağlama çabası ve direnci yaklaşık bir asır sürmüş ve daha sonra çok daha sert reformlarla, bu düzene uyum sağlamaktan öte, katılma ya da ‘intisap etme’, ‘tâbi olma’ süreci baş göstermiştir.

Fransız İhtilali sonrası batıya gidiş gelişler önem kazanmış ve sıklaşmıştır. Felsefe de bir madde ya da metâ gibi ithal edilen bir ürüne dönüşmüştür. 17. Yüzyılla birlikte Fransa’da ortaya çıkan, ciddi mantık ve metafizik düşünceler içeren Dekartçı düşünceye karşı 18. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Aydınlanma felsefesi, kendini süslü bir üslupla neşreden denemecilikle teşhir etmiştir. Anlam içeriği bakımından boş ve malumatfuruşluk dediğimiz Gazetecilik yüzeyselliğini andıran bir edayla ortaya konan felsefe denemeciliği, Fransa’ya sık sık giden mezkûr felsefecilerimiz tarafından taklit edilmeye başlanmıştır. İngilizlerin, Fransızların felsefe yapar gibi görünen bu kişileri küçümsemek için kullandıkları sözcük *philosoph* yani *feylesof* idi. Ne var ki, kendi felsefecilerimizin de Descartes sonrası mantık ve metafizik alanlarında ortaya çıkan ciddi düşünceyi değil de, Fransız denemeciliğini taklit etmeye yeltenip kültürümüze felsefe diye aktarmaya başlaması, o dönemin buhranlarından kurtulmaya yetmeyecekti. Fransız aydınlanmacılığının bu veçhesine sarılmak, beraberinde; Fransız pozitivist anlayışını, maddecilik ve mekanikciliğini ve aynı zamanda Hıristiyan Katolikliğine tepki olarak ortaya çıkmış olan ateizmi getirmiştir. Dolayısıyla o dönem felsefecilerimiz (feylesoflarımız) felsefeyi, merakla ve ilgiyle okudukları Auguste Comte (1798-1857) ve Emile Durkheim (1858-1917) gibi Fransız düşünürlerin ortaya koydukları pozitivist-sosyolojizm ile karıştırmışlardır (Duralı, 2010, s.14).

Batı düşüncesinin tüm dünyayı etkisi altına almasından evvel, kendi medeniyet camiamızda İslâm felsefesi, tasavvufu ve kelâm anlayışı hüküm sürmekteydi. Tanzimat'la birlikte, Batı düşüncesinin dolaylı alımı ve etkisi başlamış, başta Batıyı aydınlanma sonrası Fransız İhtilali'ne götüren düşünce akımları olmak üzere; çağdaşlık, asrılık, aydınlanmacılık ilerlemecilik, romantizm, milliyetçilik, realizm, sezgicilik, pozitivizm, materyalizm, liberalizm ve bireycilik gibi düşünce ve ideolojiler fikir hayatımızı etkilemeye başlamıştır.

Osmanlı döneminin yaklaşık son iki asrı, özellikle de dünyadaki dönüşümlere direnmeye çalıştığı son bir asrı buhranlı ve çalkantılı geçmiştir. İsmail Kara'nın deyişiyle:

Buhranlı ve kritik dönemler, bir toplumun farklılaşan/değişen şartlarda kendi tarihiyle ciddi bir münakaşaya ve mücadeleye, zihni bir tartışmaya ve yeni bir münasebete girmeye mecbur olduğu dönemler olarak da algılanmaya müsaittir. Hangi şekilde ve hangi seviyede algılanırsa algılandığına 'bu hallere niye düştüm/k' sorusu 'Ben kimim?', 'Nerede duruyorum?', 'Etrafımdaki yakın-uzak, dost-düşman hâleler kimlerden ve nelerden oluşuyor?' sorularını ve peşisıra muhasebesini de gündeme getirecektir. Buhranın sebebi (veya sanığı) tarih olduğu gibi onu aşmanın yolu da paradoksal olarak tarihten geçmektedir. (Kara, 2001, s. 5)

Osmanlı dönemindeki bu buhranlı ve çalkantılı dönem, dünyadaki büyük krizlerin cihanda bir savaş ortaya çıkarmasından sonra daha başka bir surete ve şekle bürünmüş ve yeni bir süreci doğurmuştur. Osmanlı, yenedünya düzeninin "tanrısız", "öksüz" yanıtına karşı ancak bir asır direnebilmiş ve çökmüştür. Osmanlı bir asır boyunca, yeni küreselleşen sahteciliğe, zulme, ikiyüzlülüğe karşı direnç göstermiş, çökmüş ve fakat tamamen yok olmamayı yine de başarmıştır. Teoman Duralı'nın deyişiyle; "Tecavüze uğramış öteki çağdaş devletler, milletler ile toplumlardan daha uzun zaman boyunca ayakta kalma başarısını göstermiştir. Katledildiğine kanaat getirildiğindeyse, ölmediğini kanıtlarcasına, İstiklâl Harbini zaferle taçlandırmak suretiyle gömülmek istendiği mezarından fırlamıştır" (Duralı, 2011, s. 336).

Dünya tarihi, Birinci Dünya Savaşı sonrası milletlerin, medeniyetlerin, kültürlerin şekillenmesine, yeni bir zemin üzere yeniden inşa edilmesine sebep olmuştur. Bundan elbette, kendi medeniyet idrakimiz de payını almıştır. "Gömülmek istenilen" kadim yanıt ve idrakimiz, gömülmek istendiği mezardan İstiklâl Harbi zaferi sonrası başka bir suretle "fırlayarak", Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1923 yılında kurulmasına vesile olmuştur. Dünyadaki benmerkezci Batı tahakkümüne karşı koyabilmek ya da kendi kadim yanıtını koruyabilmek, dünyaya hükmeden yeni yabancı yanıtın layığıyla anlaşılması ve bunlara karşı kendi yanıtımızı yenedünyaya uyumlu bir şekilde revize etmek için "anlama"nın elzem olduğunu bilen idarecilerimiz, bu "yenedünya"nın

zihninin yansıdığı coğrafyalara genç fikir insanlarımızı göndermiştir.

Sultan Abdülmecid döneminde, 19. Yüzyılın ortalarında, batıdaki gelişmelere paralel olarak yeni dönüşüm ve gelişmelerin daha iyi anlaşılması ve benzer tarzda eğitim verilebilmesi adına medresenin dışında ilk defa yükseköğretim açılması fikri hâsıl olmuştur. İnşaatına 1845 yılında başlanan *Dârülfünûn*'da 1863 yılında eğitim-öğretim başlamış, türlü çalkantılı dönem yaşandıktan sonra ancak 1900 yılında profesyonel anlamda felsefe eğitimi başlanmıştır. Her ne kadar 1870 yılından itibaren *Dârülfünûn Edebiyat Şubesi*'ndeki programa felsefe dersleri eklenmiş olsa da, ciddi anlamda Felsefe Bölümü 1900 yılındaki bazı düzenlemelerle kurulmuş kabul edilmektedir (Bıçak, 2010, s. 481). Bu, önceden felsefe yoktu anlamına gelmemektedir. Felsefî kültür kurumsal bir çatı altında oluşturulmakta ve Batı'daki gelişmeler göz önünde bulundurularak yeniden yapılandırılmaktadır. Bu minvalde, Batılılaşma sürecindeki en önemli gelişmelerden olan *Dârülfünûn* kurumuyula ilgili *Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye* adıyla aynı yılda yani 1863'te bir de dernek kurulmuştu. Bu minvalde Duralı, *Dârülfünûn* kurumu hakkında şu fikirleri beyan etmektedir.

*Haddizâtında Osmanlı atamızın her sahada özgün olma çeşidinden bir derdi vardı. İdhâl malı dahî olsa, yeni bir fikre ve kuruma Osmanlı mührünü basmağı âdet edinmişti. Kendine mahsûs kulmanın ilk değişmez alâmeti, kurumun, teşkilâtın, her neyse, adlandırılmasıydı. Üniversiteyimi idhâl etti, ona Fransızca telâffuzla 'üniversite' değil de, kendinden menkûl 'dârülfünûn' demiştir. Acaba niye 'dârululûm' değil, 'dârülfünûn'? Adlandırılmadığına inceliğe bakınız bi'fasıl! 'İlim' çağımızın bilim anlayışını karşılamıyor da ondan. 'İlm'e maneviyât ile irfânî bilgiler karışır. Hâlbuki Galileo-Newton-sonrası ilim, artık 'ilim' vasfını yitirip 'tabiat'ı değil, maddî unsurlardan, yani 'öge'lerden (éléments) hareketle mekanik işlediği varsayılan olaylar yumağı doğayı sorgulayıp inceleme tavrını benimsemiştir. Böyle 'gayrülmi' sorgulama, inceleme, araştırma anlayışına İngiliz 'sayins', science demiştir. Bizim bugün buna, son derece yerinde, karşılığımız 'bilim'dir. Osmanlı Türkcisinde icâd edilmiş istilâhsa, 'fen'dir. 'Bilim'den de öte bunun, azbuçuk, 'teknoloji', technologie anlamı dahî vardır. O hâlde 'dârülfünûn'dan murad olunan, Aristocu anlamıyla, kullanım (pratique) değeri ve önemi bulunmayan salt 'bilim'in değil, onun yanısıra 'teknoloji'nin de gündeme taşınmasıdır. Nitekim klasik üniversite bağlamında görülmeyen tıp, hukuk, iktisât, öyleki ileriki dönemlerde mühendislik de bizde üniversite çerçevesine dâhil edilmişlerdir. Giderek, 'dârülfünûn', İstanbul Üniversitesinin özel adı hâline gelmiştir. İmdi yazımızın başlığı *Dârülfünûn; kastolunansa,**

Istanbul Üniversitesi. Peki, 1933 üniversite reformundan2 sonra üniversite teriminin karşılığı 'bilimlerevi' yahut 'bilimlik' olamaz mıydı? 'Istanbul Üniversitesi'nin de adı 'Dârülfünûn' kalamaz mıydı? Maksat, millileşme değildi ki!.. Türklüğü astarı olan —gerek din gerekse medeniyet anlamında— İslâmdan koparmaktı. (Duralı, 2010, s.15)

İlmî cemiyet ihtiyaçlarının medrese ve konaklar aracılığıyla karşılandığı Osmanlı Devleti'nde, Batı'daki *Academia dei Licencei* (1603), *L'Academie Française* (1635), *Society of London* (1662), *Academia St. Petersburg* (1727) gibi ilmî cemiyetlere benzer olarak kurulan Encümen-i Dâniş'in (1853) etkisini ve fonksiyonunu yitirmesiyle yerine kurulan bu cemiyetin/derneğin neşretmeye başladığı bir de *Mecmûa-i Fünûn* adlı ilk Türkçe ilmî dergi vardır (Özgül, 2014, s. 64).

19. Asrın ilginç şahsiyetlerinden, Batı'nın modern bilimleriyle ilk tanışan ve bunları aktaran, aynı zamanda Marif Nazırlığı da yapmış olan Münif Paşa'nın (1830-1910) destekleriyle neşredilen bu dergide; felsefeden siyasete, tarihten coğrafyaya, linguistikten ekonomiye her türlü ilmî mesele ele alınmaktaydı (Demir, 2018, s.419-433). Modernizmin bir işareti olarak insan yetiştirme düzenindeki değişikliğe dikkatleri çeken M. Kayahan Özgül bu meseleleri daha anlaşılır kılmak için şöyle demektedir:

Gelenek Doğu'da ve Batı'da aynı 'çok bilen' insanı makbûl sayardı. Her iki gelenek de 'çok bilen'den pek çok bilgi alanından haberdar olan insanı anlardı. Onları Doğu'da 'hezârfen', Batı'da 'poly-technique' diye yüceltiler. Modernizmin bir işaretini de insan yetiştirme düzenindeki değişiklik verir ve 'çok bilen'den tek bilgi alanında derinleşen kişi anlaşılma başlar. Osmanlı'da modernizmin ilk kıvılcıkları modern bilimlerle tanışmayı da getirir ve klâsik 'hezâr-fen'lerin azaldığı bir dönemde modern 'politeknikler' belirir. Sosyoloji, iktisat, jeoloji gibi modern bilimler hakkında sadece sathî ve umûmî bir ansiklopedik mâlûmat edinmiş bu modernizmin acemi kılavuzları 'politeknik' olurlar. (Özgül, 2014, s. 11)

Cumhuriyet öncesinde, "hezârfenlik"ten, "politekniklik"e geçişle birlikte modernizmin izleri böylece belirmeye başlamıştır. Ancak tüm bunlara direnerek, süreci eleştirerek ve elinden geleni yaparak daha kimlikli bir şekilde tarihle hesaplaşan düşünürlerimiz de olmuştur. *Dârülfünûn Felsefe Bölümü'nün* ilk hocalarından Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Filibeli Ahmet Hilmi (1862-1914), Ziya Gökalp (1876-1924) gibi şahsiyetler, yaşadıkları döneme kadarki sürecin sorunlarını, eksiklerini görmüş, en zorlu dönemde bu minvalde mücadele etmişlerdir. Bu şahsiyetlerin ciddi öncül çabaları sonucunda, felsefî eleştirel tutum kültürleşmiş ve 1912 yılı itibarıyla felsefe alanında ilmî eserler yayınlanmaya başlamıştır. Müderris Necmeddin Sadık Bey, Babanzâde Naim Ah-

med Efendi, İsmail Hakkı Bey, İzmirli İsmail Hakkı Bey, Mehmet Emin Bey, Şekip Bey, İzzet Bey, Ali Haydar Bey ve Nimet Bey felsefenin çeşitli alanlarında önemli eserler neşretmişlerdir. Bu ekip, Cumhuriyet'in kurulmasından hemen önce felsefe alanında ciddi eserler vermekle yetinmeyip, bir felsefe lisanı oluşturmuş, bu lisanı halka yaymaya başlamış, daha evvel tercümesine ve ifadesine dahi cüret edilemeyen fikirleri artık herkesin anlayabileceği şekle dönüştürmeye başlamıştı (Bıçak, 2010, s. 482). Mesela, bu şahsiyetler arasında Babanzâde Ahmet Naim Bey'in telif, tercüme ve sözlük çalışmaları kayda değer çok önemli çalışmalar olmakla birlikte, o devirde içinde bulunduğumuz zihni krizleri aşmaya yönelik faaliyetlerdir. Nitekim bu faaliyetler, İsmail Kara'nın tespiti ve işaretleriyle, o dönemde felsefeyle uğraşan Müslüman aydınların telif çalışmalarında sadece İslâm felsefesini yeniden kurmak peşinde olmadıklarını, modern Batı felsefesinin İslâm-Osmanlı kültürü ve dili içinde veya İslâm-Osmanlı kültürü hesaba katılarak nasıl inşa edilebileceği meselesi üzerinde daha çok kafa yorduklarını ortaya koymaktadır (Kara, 2001, s. 10).

Türkiye'deki felsefe camiası, çok kısa süre içerisinde, Batı'daki gelişim ve dönüşümlerle canhıraş bir şekilde hesaplaşmaya çalışmıştır.

Dil, tarih, edebiyat, felsefe gibi alanlarda canlı bir merkez haline gelen Edebiyat Fakültesinde Ahmed Midhat Efendi, Filibeli Hilmi, Mehmet Akif, Babanzâde Naim gibi isimler hocalık yaparken Beşir Fuad, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Baha Tevfik, Kılıçzâde Hakkı, Ahmet Rıza gibi pozitivism ve biyolojik materyalizme yakın isimler görevlendirilmediler. Salih Zeki, Babanzâde Naim gibi pozitivism muhalif isimler Dârülfünûn rektörlüğü yaptılar. Dönemin temel siyasi paradigmasını temsil eden İctihad, Sırat-ı Müstakim, Türk Yurdu gibi dergiler vardır. Abdullah Cevdet adıyla özdeşleşmiş olan İctihad Dergisinin yazarlarından Dârülfünûn'da yer almış olanlar yok denecek kadar azdır. Rıza Tevfik ve Cenab Şahabeddin bir dönem hocalık yapmış olsalar da 1922 yılında Dârülfünûn'dan atılmışlardır. Sırat-ı Müstakim (1912'den sonra Sebilürreşad) ve Türk Yurdu Dergilerinin yazarlarından ise Dârülfünûn'da çalışmış birçok isim mevcuttur. Türk Yurdu Dergisinin beş kurucusundan dördü Dârülfünûn ve Üniversitede hocalık yapmıştır. Dârülfünûn'un bu yapısını 1933'e kadar az çok muhafaza ettiğini söyleyebiliriz. (Demirtaş, 2018, s. 42)

Babanzâde Ahmet Naim Bey gibi medrese çıkışlı olmayanların, özel olarak felsefe-kelemler-tasavvuf tahsil etmemiş şahsiyetlerin dahi, zaruret halinde İslâm felsefesi-kelemler-dil mirasının temel eserlerinin muhtevasını ve sistematüğünü, batılı eserlerle mukayeseli bir şekilde üst seviyede rahatça kullanabildiği gözlemlenmiştir (Kara, 2001, s. 10). Hâsılı, Türk felsefe camiası, Türkiye Cum-

huriyeti Devleti 1923 yılında kurulduğunda, kısa sürede birçok meselenin en azından çerçevesini belirlemiş ve hızla sorunları çözmeye yolunda epey yol kat etmişti.

3. Üniversite Reformu ve Felsefe Camiasına Etkileri

1933 yılına gelindiğinde, o zamanlar sadece Türkiye’de değil Avrupa’da da tartışılan üniversite reformu vuku bulmuştur. Özerkliği olan *Dârülfünûn* artık belirli bir gayeye, Cumhuriyetin genç kuşaklarını, yeni devrimlere göre eğitime vazifesini ifa edecek olan üniversiteye dönüşecektir ve böylece İstanbul Üniversitesi 1933 yılında kurulmuş olacaktır.

1933te Dârülfünûn kapatılıp yerine Avrupa-merikadakilere soluk sûreti, tekrarcısı İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bunun çerçevesinde yer alanlar arasında Felsefe Bölümü de bulunmaktadır. Dârülfünûndan geriye kalan kılıncı artığı bir avuç hoca, küpeşteden denize atılmış geçmiş kültürümüzü tanıyordu. Bunlar işte, zaman zaman nisbeten özgünce eser vucuda getirme çabalarını sürdürmüşlerdir. 1931den itibaren Hans Reichenbach (1891 – 1953), Walter Kranz (1884 – 1960) ile Heinz Heimsoeth (1886 – 1975) gibi, Almanyanın önde gelen filozof yahut felsefecilerle bölümün havası baştan aşağı değişti. Belli bir felsefe geleneğini birlikte getirip giderlerken berâberlerinde geri götürmüşlerdir. 1930lar ile 1960 arasında bölümde esmiş felsefe havasından gitmelerinden sonra eser kalmamıştır. Bunu seçikçe belgeleyen, Türkiye’de ilk ciddî sahici felsefe dergisi, bölümün sözcüsü konumundaki “Felsefe Arkivi”dir. Onlar, verimli tohum olmuş olabilirler. Lâkin burada serpildikleri toprak münbit olmayınca, mahsûl da hâliyle hüsrân olacaktır. (Duralı, 2010, s.15)

Üniversite reformu, batılı uzmanlara danışılarak veya onların arzularına göre şekillenmiştir. Reformdan bir yıl evvel, 1932 yılında, Atatürk’ün ve Maarif Vekili Dr. Reşit Galip’in olurlarıyla, o zamanlar İsviçre Cenevre Üniversitesi’nde pedagoji profesörü olan Albert Malche (1876-1956) Türkiye’ye davet edilmiştir. Reform için gerekli hazırlıkları yapmak, ders programlarını, bölüm muhtevalarını ve kadrolarını ayarlamak, enstitü, klinik ve benzeri kurumların kurulma planlarını yapmak üzere Türkiye’ye davet edilen Albert Malche’nin ilk yaptığı işlerden biri az çok İslâm felsefesiyle ilgilenen hocaları görevden uzaklaştırmak olmuştur. Bu sebeple, döneminin en çalışkan hocalarından olan Babanzâde Ahmet Naim Bey başta olmak üzere, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ferit Kam gibi hocalar kadro dışı bırakılmış; İsmail Hakkı İzmirli, Mehmet Ali Aynî gibi tecrübeli hocalarsa işlerliği olmayan enstitülere tayin edilmiş ve emekliliklerini istemişlerdir. Mehmet İzzet vefat etmiş, Orhan

Sadettin Şizofreni hastalığından ötürü görev yapamamıştır. Felsefe bölümünde, geçmişle rabita kurabilecek bir tek Türk Tefekkür Tarihi dersini veren, hayatındaki farklı evrelerde zihni dönüşümler geçiren, evvela İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü’nü yeniden kurma görevi verilmiş olan Hans Reichenbach’ın (1891-1953) pozitivist felsefe anlayışına sıcak bakan, daha sonra da bu düşüncelerini zamanla değiştiren ve en nihayetinde de “Fikir yerden bitmez, bir geleneğe dayanır (...) Eskinin yaptığını yok etmekle yeni bir şey söylemek için eskinin korunması, beğenilen ve beğenilmeyen tarafların ayıklanması lazımdır,” (Vural, 2011, s. 527) diyen Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) kalmıştır. Zeynep Direk bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Burada farkına varmamız gereken şey, Malche’in kriterlerini tutarlı bir biçimde anlamanın zorluğundan çok, üniversitenin özerkliğini ‘ilk kez’ kaybedişini izlemekte olduğumuzdur. Dârülfünûn kaynaklı sessiz bir muhalefet Batılı bir uzman alet edilerek ortadan kaldırılmış gibi görünmektedir. Operasyonun gerekçelerini, söz konusu hocaların felsefe yaparken kullandıkları dili değiştirdikleri ve -ilahiyat Fakültesi dersleri ile felsefe bölümü derslerinin neredeyse aynı olmasına dayanılarak yapılan- ‘medrese zihniyetini hâlâ yaşattıkları’ suçlaması oluşturmuştur, ilahiyat Fakültesi kapatılmış, felsefe bölümü de Reichenbach’la birlikte yeniden kurulmuştur. (Direk, 1998, s. 94)

Babanzâde Ahmet Naim Bey, üniversiteden tasfiye edildikten sonra emekliye ayrılmıştır. Bir yıl sonra 1934 yılında, *Tecrid-i Sarih Tercümesi* çalışmalarını sürdürürken vefat etmiştir (Kara, 2001, s. 69). Artık Türkiye, Teoman Duralı’nın ifadesiyle “Felsefe-Bilim’e Ramak Kalmışken” yaşananlara, yine onun deyimiyle “Türklüğün gerek din gerekse medeniyet anlamında astarı olan İslâmdan koparılmasına” (Duralı, 2010, s. 15) sahne olmuştur. Bu sebeple, Zeynep Direk’e göre; Türkiye’de felsefenin yeniden kuruluşundan bahsetmek, bir “şiddet”ten, hem de “aşırı şiddet”ten bahsetmektir ve bu büyük sorunla yüzleşilmediği için, “şiddet” iki farklı kutup arasında devam etmektedir (Direk, 1998, s. 95). *Dârülfünûn* ve üniversite tarihindeki böyle tasfiyeler, yükseköğretim kültürümüzde herhangi bir geleneğin oluşmasına oldukça zarar vermiştir. Bu hususta, Emre Dölen şunları söylemektedir:

Türk Dârülfünûn ve Üniversite tarihine bakıldığında bu kurumlarda ‘islahât’ ve ‘tensikât’ yapılması isteklerinin sürekli olarak gündemde olduğu görülür. Sözlük anlamlarına baktığımızda ‘islahât’ın düzeltme veya iyileştirmeler ve ‘tensikat’ın da düzen verme veya düzenlemeler anlamına geldiği görülür. Ancak, Dârülfünûn veya Üniversite söz konusu olduğunda bu iki masum kelimenin anlamı “tasfiye”dir. Tasfiyenin gerekçesi olarak ilginç

bir görüş üretilmiştir. Buna göre, bu kurumlar iyi işlememekte olup yetersizdirler ve bunun nedeni öğretim üyelerinin iyi olmaması ve yetersizliğidir. Bu kurumların dışında ise çok iyi ve yeterli kişiler vardır ve mevcut kadro tasfiye edilerek onların yerine dışarıdakiler getirilirse sorun çözülecektir. Doğal olarak bütün tasfiyelerde tasfiye edileceklerin listeleri kapalı kapılar ardında hazırlanmış, bunlara hep bilimsel kılıflar geçirilmek istenilmiş ise de öncelikle siyasal nedenler ve ikinci sırada da kişisel çekişmeler etkili olmuştur. Bu bakımdan Türk üniversite tarihi aynı zamanda siyasal tasfiyelerin de tarihidir. Sürekli tasfiyeler bir akademik geleneğin yerleşmesini engellemiş ve üniversite mensuplarını sürekli olarak güvensizliğe içine itmiştir. 1933'te Dârülfünûn mensuplarının önemli bir bölümü tasfiye edilerek bunların yerine kadroya alınanlar bu kez ironik bir biçimde 1960'ta tasfiye edilmişlerdir. (Dölen, 2009, s. XX)

1933 yılında, yeniden oluşturulan üniversitedeki felsefe bölümünü kurma görevi de, o dönemin meşhur mantıkçı pozitivistlerinden olan Hans Reichenbach'a verilmiştir. Reichenbach'ın çok sert pozitivist anlayışı Türkiye'deki felsefe camiasında karşılık bulamamıştır. Hem böyle bir akımın ülkemizde tarihsel açıdan zemininin olmaması, hem de kavramsal açıdan ortaya çıkan zorluklar Reichenbach'ın düşüncelerini yeşertmesine izin vermemiştir. Reichenbach daha sonra Amerika'ya Kaliforniya Berkeley Üniversitesi'ne gitmiştir. Reichenbach öncesi 1915-1933 yılları arasında, yukarıda bir kısmından bahsettiğimiz kadronun eğitimliğinde mezun olan öğrenci sayısı 103 idi. 1923-1933 yılları arasındaysa 83 öğrenci felsefe bölümünden mezun olmuştu (Bıçak, 2010, s. 481). Hem bölümdeki yerli ve yabancı hocalar hem de aynı bölümde yetişip orada asistan olan felsefeciler aracılığıyla nesiller birbirini takip edecektir.

İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü, üniversitedeki hemen her bölüm gibi, 1950 yılına kadar, Hans Reichenbach (1891-1953), Ernst von Aster (1880-1948), Walter Kranz (1884-1960), Heinz Heimsoeth (1886-

1975), Joachim Ritter (1903-1974) gibi yabancı hocaların güdümünde teşkilatlanmıştır (Dölen, 2013). Bu hocalar arasında Türkiye'de en uzun kalan Ernst von Aster olmuştur. Macit Gökberk'e göre İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü ancak 1950 yılında Türk hocaların kontrolüne geçmiştir. Ancak bölümde esas değişim onlar tamamen gittiklerinde başlamıştır. 1933 öncesi orada hoca olan şahsiyetler ekseriyetle başka bölümlerden mezun kişilerdi. Felsefe öğrenimi görerek, üniversitede hoca olan ilk kuşak Macit Gökberk kuşağıdır. 1950 sonrası İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nü şekillendirecek olan Türk hocalar; Macit Gökberk, Takiyettin Mengüşoğlu, İsmail Tunalı, Nermi Uygur, Nihat Keklik, Bedia Akarsu, Vehbi Eralp gibi şahsiyetler olmuştur. Ayrıca bölümün, o zamanlar çıkarmaya başladığı *Felsefe Arkiivi* adlı dergi de Türk Felsefesi'ne önemli katkılar sunmaya başlamıştır. Ancak bu dönemin felsefî serencamını Duralı şöyle eleştirmektedir:

1933 sonrası birinci ile kısmen ikinci nesil Osmanlı terbiyesiyle yetişmiş Felsefe Bölümü yerli öğretim üyeleri Türkiyede yahut Almanyada rahleyitedrisinden geçtikleri hocalarını ve onların, nice anlamış oldukları kestirilemez, düşüncelerini iyi kötü aktarmak hususunda çaba harcamışlardır. Ne var ki dayandıkları tarihî özgün kültür arkaplanları olmadığından, vasatı bile yakalayabilecek altyapıdan yoksundular. Yitirilmiş tarihî özgün kültür arkaplanının yerini dolduracak yenisinden fersah fersah uzaktılar. İşin daha da acıklı tarafı, tragique/'trajik' durumlarının bilincinde olmamaları. Nasıl olsunlar ki? Felsefenin, kaçınılmaz baş şartı, içinde bulunulan durumun soruşturulması: Kökten eleştiri. Yıkanmış beyinlerin böyle bir becerisi olmaz. Varsa yoksa vur abacıya misâli geçmiş durmadan dinlenmeden kötüleniyor. İslâm medeniyetinden olan atalarımız, Yahudî- Hıristiyan Avrupasının mensûbu olmamaları yüzünden cahil ve hattâ vahşî tanıtılıyorlar. Peki, mezkûr neslin gerek felsefeci gerekse başka mesleklerden okumuş-yazmış zevât, günde beş vakit secde ettiği Batı Avrupa me-

Tablo 1. 1933'ten 1980'lerin başlarına değin Felsefe Bölümünde bellibaşlı mensuplarıyla ilk üç nesil Duralı'ya göre bu isimleri, dördüncü, beşinci ve altıncı nesil takip etmektedir. (Duralı, 2010, s. 30)

BİRİNCİ NESİL	İKİNCİ NESİL	ÜÇÜNCÜ NESİL
Ernst von Aster (1880 – 1948), Mustafa Şekip Tunç (1883 – 1958), Walter Kranz (1884 – 1960), Heinz Rudolph Heimsoeth (1886 – 1975), Hans Reichenbach (1891 – 1953), Hilmi Ziyâ Ülken (1901 – 1974), Suut Kemâl Yetkin (1903 – 1980), Takiyettin Mengüşoğlu (1905 – 1994), Halil Vehbi Eralp (1907 – 1994), Mazhar Şevket İpşiroğlu (1908 – 1985), Macit Gökberk (1908 – 1993)	Hüseyin Batuhan (1921 – 2003), Bedia Akarsu (1921 – 2016), İsmail Tunalı (1923 – 2015), Nermi Uygur (1925 – 2005), Nihat Keklik (1926 – 2017), Teo Grünberg (1927 –)	Uluğ Nutku (1935 – 2014), Tüten Anğ (1935 –), Önay Sözer (1936 – 2022), İonna Kuçuradı (1936 –), Mahmut Kaya (1945 –) Teoman Duralı (1947-2021) Ahmet İnam (1947 -) Şafak Ural (1948 -) Yalçın Koç (1950 -)

deniyetinin, Immanuel Kant'ın deyişiyile, savurgücü içeriğine vâkıfıydı? Ne gezer! En zor, imkânsız diyebileceğimiz mesele yabancı yeni bir kültür âlemini sindirip içleştirmektir. Nitekim bunu dünün o nesli kadar bugünkü de becerememektedir. Öncelikle, Avrupa kültürlerinin kendilerine göre biçimlenmiş oldukları Hıristiyanlık, Avrupamerikanın maddî manevî her köşe bucağına sinmiş gözükmektedir. Hıristiyanlığa başkaldırı gibi algılanabilecekken, Aydınlanmacılığıyla, İnsancılığıyla, maddeci-mekanikci-positivci dünyagörüşüyle Yeniçağ Avrupa medeniyeti bahsi geçen dinin renklerini her soluk alıp verişte duyurur. Hıristiyanlığı ve ona dayalı Ortaçağ Avrupa medeniyeti yaşanmadıktan sonra Aydınlanmacılık da Akılcılık ile İnsanlık dahi anlaşılabilir. Ne resim, ne şiir, ne müzik idrâk olunabilir. (Duralı, 2010, s.16)

4. 1950 Sonrası Türk Felsefe Camiası

1933 yılındaki üniversite reformu öncesi, bu reformun planlanması için Cenevre'den davet edilen Albert Malche'nin İstanbul'da yaptığı keskin dönüşümlerin, o zamanlar bir asistan olarak şahidi olan Macit Gökberk (1908-1993) felsefî serüveni boyunca aydınlanmacı bir tutum sergilemiştir. Ayrıca, Türkçenin bir felsefe dili olarak yeniden oluşturulması, yabancı unsurlardan arındırılması için Türk Dil Kurumu himayesinde önemli çalışmalar yapmıştır. Hans Reichenbach'ın verdiği bazı derslerde de tercümanlık yapmıştır. Ayrıca ona tevdi edilen görev gereği, Reichenbach'ın felsefî görüşünü yansıtan filozoflarla da ilgilenmiş ve bazı çeviriler yapmıştır (Bulutoglu, 2010, s. 231). Doktorasını Almanya'da Berlin Üniversitesi'nde Wilhelm Dilthey'in öğrencisi Eduard Spranger'in danışmanlığında ikmal eden Gökberk'e göre felsefe;

Çağın kültürüne bilinci duyurmak, kültürün gücünü artırmak, bunalım dönemlerinde bütün varlığımızı kucaklamak, sadece teorik aydınlanma değil pratik düzenin ışığına açılan yolları göstermek, hayata rehberlik etmek, karanlık bir anlama sahip hayatı aydınlatmak, din yeterli olmadığından hayatı anlamlandırmak, bugünün insanına ışığını kendi bulmasında yardımcı olmak için kültürel yapı içinde oluşan, ferdin belirlenmesi görevlerini yerine getirmektir. (Bulutoglu, 2010, s. 500-501)

Macit Gökberk'in felsefe için sıraladığı mevzubahis özelliklere uygun davranmadığını, felsefenin uğraşı alanları olarak sıraladığı konularda çalışmaları olmadığını, felsefenin Türkiye'de zayıf olduğu eleştirisini yapıp, bu hususta felsefecilerin felsefeye karşı görevlerini yapmadıklarından hiç bahsetmediğini söyleyen Ayhan Bıçak, onu bu tutumlarından ötürü eleştirmektedir. Ona getirilen bir başka eleştiriye yazmış olduğu Felsefe Tarihi kitabında

hiçbir şekilde İslâm Felsefesi'nden söz etmemiş olmasıdır. Mehmet Vural bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Gökberk'in Felsefe Tarihi, Hançerlioğlu'nun Düşünce Tarihi ya da Batılı felsefe tarihi çalışmalarında, örneğin Weber, Tilly, Sahakian, Copleston, Vorlander, Russell'in felsefe tarihleri Antik Yunan'la başlayıp modern çağa kadar incelemelerine rağmen İslâm felsefesine hiç yer verilmemiştir. İslâm felsefesini birkaç paragraf alan felsefe tarihi kitapları da onu tercüme dönemi ve Batı'dan aldıklarını birkaç yüzyıl sonra asıl sahibine iade eden bir köprü olarak yorumlamaktadır. (Vural, 2011, s. 530)

Gökberk'in felsefî anlayışını farklı bir noktadan eleştirenlerden biri de Zeynep Direk'tir. Macit Gökberk'in cumhuriyet sonrası felsefe dünyamızdaki yerini ve tutumunu şöyle dile getirmektedir:

İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün yetiştirdiği ilk cumhuriyet kuşağı felsefecisi sayılabilecek olan Macit Gökberk ile birlikte felsefe içindeki yerimiz, problemimiz ve felsefeden asıl ne beklediğimiz 'ilk kez' açık bir biçimde ortaya çıkar. Felsefî bir kültür, ancak felsefe tarihiyle, Batının yaptığı yolculuğun bir tekrarı ile oluşturulabilir. 'Din' yüzünden gecikmiş bir felsefe, Gökberk'te, Hegel'in ruhuyla yol alan, o 'sondan sonraki trenle' evine dönmeye çalışır. Ama felsefenin bu coğrafyada başlamış olduğu iddiasının avantajına karşın, felsefenin burada tekrar kurulmasını bir eve geri dönüş hikâyesi olarak anlatmak Gökberk için bile pek ikna edici olmaz. Onun acısının odak noktası, asıl eksikliğimiz, Batı'da felsefe Rönesansı ve Aydınlanmayı yaşayarak laikleşirken, bizim din yüzünden olduğumuz yerde kalıp bu yolu katetmemiş olmamızdır. Gökberk, bir toplumun bir diğeriyle aynı deneyimi yaşamadığı için dezavantajlı olduğu fikrini ne kendi sorgular ne de sorgulattır. Bu fikrin, önce kendi gelişimini mutlak kıstas olarak koyup başkalarını yolculuktan dışladıktan sonra dıştakileri kendisine katılmaya davet eden modern Kıta Avrupası düşüncesinin bir tuzağı olduğunu görmemek için çoktan o tuzağa düşmüş ve aslında felsefeye ait olmadığımızı kabul etmiş olmak gerekir. Macit Gökberk, Alman düşüncesi geleneğini izleyerek, kurtuluşumuzu Avrupa'nın misyonuna katılmakta bulurken, aydınlanmanın ötekiyle ilişkisindeki çelişkili ruhunu da kaba bir din-felsefe karşıtlığı ile gizlemeyi başararak yeni felsefeciler kuşağı için oldukça ikna edici bir çerçeve çizmiştir. Böylece, felsefe ile aramızdaki ilişki bir ait olmama yasına ve aidiyet özlemine dönüşmüş ancak felsefeye ait olmak ya da olmamak denen kavramların gizliden gizliye, felsefe-

nin 'asıl sahibi' ve 'mülkiyeti' gibi kavramları içerdiği politik bir şekilde sorgulanmamıştır. (Direk, 1998, s. 87-88)

Gökberk, aydınlanma düşüncesini, Türkiye'nin birçok sorundan kurtulabilmesi için tek kurtuluş yolu olarak görmüş, Türkiye'nin de Batı gibi aydınlanma çağına girip Batılılaştığını ve Batı'nın geçirdiği aşamaları Türkiye'nin de geçirmek zorunda olduğunu savunmuştur.

İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün reform sonrası hocalarından Takiyettin Mengüşoğlu (1905-1984), doktorasını aynı Macit Gökberk gibi Almanya'da Berlin Üniversitesi'nde 20. Yüzyılın en önemli metafizikçilerinden olan ünlü Alman filozof Nicolai Hartmann'ın (1882-1950) yanında ikmal etmiştir. Felsefeyi, felsefî antropoloji üzerinden temellendirerek, insanın yeryüzündeki başarılarını fenomenolojik açıdan ele almıştır. Hocası olan Hartmann'ın ortaya koyduğu yeni ontolojiyi, yeni bir antropolojiyle tamamlamayı gaye edindiğini bildirmiştir. Bu sebeple yapmaya çalıştığı şey, ontolojik temellere dayanan felsefî bir antropoloji olmuştur (Bıçak, 2010, s. 501). Immanuel Kant (1724-1804), Edmund Husserl (1859-1938), Max Scheler (1874-1928), Ernst Cassirer (1874-1945) ve hocası Hartmann'ın düşüncelerinden etkilenmiştir. Mengüşoğlu, mevzubahis nirengi noktalarından, çok özgün bir İnsan Felsefesi alanı ortaya çıkarmıştır. Kaleme almış olduğu İnsan Felsefesi adlı çalışması oldukça özgün olmakla birlikte, Uluğ Nutku, Ioanna Kuçuradi, Ahmet İnam ve Teoman Duralı gibi başka Türk filozofları da etkilemiştir. Kuçuradi, Mengüşoğlu'nun İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde asistanlığını da yapmıştır. Mengüşoğlu'nun Türkçe'de neşredilmiş; İnsan Felsefesi, Felsefeye Giriş, Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann, Kant ve Scheler'de İnsan Problemi: Felsefî Antropoloji için Kritik Bir Hazırlık başlıklı özgün çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca, "Husserl ve Scheler'de Bilginin Hududu" başlıklı Almanca kaleme aldığı doktora tezi Berlin Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır. Mengüşoğlu, özetle felsefeyi felsefî antropoloji üzerinden tanımlamış ve temellendirmiştir. Felsefenin uğraştığı sorunları, izmlerle hesaplaşarak felsefî bir tutumla inceleyip tanıtmıştır. Özgün bir şekilde felsefe yapmanın örneklerini sunmuştur ancak felsefenin kendi kültürel ortamında nasıl yapılacağı üzerinde pek durmamıştır (Bıçak, 2010, s. 504). Mengüşoğlu, felsefî ilgisini, yeryüzünde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan insanın fenomenlerine yöneltmiş, "İnsan Felsefesi" adlı eserinde insanın bütün yapıp ettiklerini ve o yapıp etmelerinin ürünü olan başarılarını sistematik bir şekilde inceleyip oldukça özgün fikirler ileri sürmüştür (Bulutoglu, 2011, s. 175-201). Türk felsefesine yapmış olduğu özgün katkılar, ayrıca bir başka Türk felsefeci Uluğ Nutku (1935-2014) tarafından varoluşçu felsefe bağlamında farklı veçheleriyle ele alınmıştır.

Reform sonrası İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde hocalık yapmış olan şahsiyetlerden biri de Halil Vehbi Eralp'tır (1907-1994). O da Macit Gökberk gibi Selanik doğumludur. 1927-1928 yıllarında İstanbul'da

felsefe zümresindeki derslere katılmış, ardından devlet tarafından yapılan bir sınavda başarılı olduğu için Fransa'ya felsefe öğrenimi yapması için gönderilmiştir. Bordeaux ve Sorbonne'da felsefe, sosyoloji, psikoloji, mantık tahsili görmüş ve 1932 yılında tekrar yurda dönerek evvela Konya Erkek Lisesi'nde, sonra Kadıköy Lisesi'nde felsefe öğretmenliği yapmıştır. 1933 yılındaki üniversite reformu sonrası sınavsız olarak felsefe doçentliğine tayin edilmiştir. Prof. Hans Reichenbach'ın bazı derslerini Türkçe'ye çevirip yayınlamıştır. Eralp'ın üç telif kitabı vardır. Bunlardan biri Yahya Kemal ile ilgilidir. Onunla olan yakın dostluğu, milli kültüre olan yakın bağlılığını gözler önüne serer. Çevirileri arasında Alfred Weber'den yaptığı "Felsefe Tarihi" adlı kitap, Türkiye'deki felsefe tarihine dair bilinci artıracak çalışmalar arasındadır (Karaböcek, 2010, s. 215-228). Bölümde yıllarca önemli bir ders olan Mantık derslerini okutmuştur. 1961-1966 yılları arasındaysa Modern Mantık derslerine Teo Grünberg girmiştir. Grünberg daha sonra Hüseyin Batuhan ile ODTÜ'ne giderek, orada yeni bir felsefe bölümünün kuruluş çalışmalarına katılmıştır. Orada kurulmuş olan felsefe bölümü ileride nice başka mühim felsefecilerin yetişmesini sağlayacaktır. Bunlardan biri Arda Denkeldir (1949-2000). Arda Denkeldir, ODTÜ'nde Teo Grünberg, Hüseyin Batuhan ve Cemal Yıldırım gibi felsefecilerin derslerine katılmış, daha sonra doktora için Oxford Üniversitesi'ne gitmiştir (1972-1977). Orada doktorasını tamamlayıp döndükten sonra 1982 yılında Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün kurulmasında büyük rol oynamıştır. Cambridge University Press'in 1996 yılında yayınladığı *Objects and Property* adlı eseri özellikle Avrupa analitik felsefe çevreleri tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Analitik felsefe camiasında kitapları, makaleleri hâlâ büyük ciddiyetle okunmakta ve irdelenmektedir.

İstanbul Üniversitesi'nin ilk kadın profesörü olan Bedia Akarsu (1921-), felsefe bölümünde, Hilmi Ziya Ülken, Mustafa Şekip Tunç, Halil Vehbi Eralp, Mazhar Şevket İpşiroğlu, Macit Gökberk ve Takiyettin Mengüşoğlu gibi hocaların yanında yetişmiştir. O dönemde bölümde olan yabancı hocalardan Ernst von Aster'in yanında başladığı doktora çalışmasını, Aster'in ölümü nedeniyle yine aynı bölümde hoca olan Prof. Joachim Ritter'in danışmanlığında, 1954 yılında ikmal etmiştir. 1956-1958 yılları arasında Heidelberg Üniversitesi'nde ünlü Alman filozof Hans Gadamer'in yanında çalışmış ayrıca Alfred Weber'in bazı seminerlerine katılmıştır. 1968 yılında İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde felsefe profesörü olmuştur. 1988 yılında Adana Çukurova Üniversitesi Felsefe Bölümü'nü kurmak üzere görevlendirilmiştir. Dil ve ahlâk üzerine yaptığı felsefî çalışmaların yanı sıra özellikle de Cumhuriyet sonrası Türkiye'de Atatürk devrimlerinin daha iyi anlaşılması için çaba göstermiş, bu devrimleri aydınlanmacı bir çizgide ele almıştır. Ona göre;

Türkiye Cumhuriyeti'nin felsefî temelleri, Avrupa'da Rönesans ile başlayıp 18. Yüzyılda doruğuna ulaşan Aydınlanma Felsefesi'dir. Bu felsefenin getirdiği temel kavramlar la-

iklik, özgürlük, eşitlik, insan hakları ve ulus düşüncesidir. Akarsu, Atatürk devriminin tek bir şeye, Batılı olmaya yöneldiğini söylemiştir. Akarsu, Batılı olmayı, akla ve bilime güvenme düşüncesini kendisine amaç edinmek, zamanının doldurmuş geleneklerden, anlamını yitirmiş değer ve biçimlerden kopup akıl ve bilimin aydınlattığı yolda hayata yeni bir düzen vermek olarak tanımlamış ve Atatürk devrimini bir Türk Aydınlanması olarak göstermiştir. (Bağdatlı, 2010, s. 265)

Bedia Akarsu, Alman hocaları Ernst von Aster, Joachim Ritter'in etkileriyle Çağdaş Felsefe alanında da çalışmalar yapmıştır. Ayrıca Macit Gökberk ile birlikte Türkçe felsefe terimlerinin oluşturulması çalışmalarına katılmıştır.

İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün bir diğer hocası da Nermi Uygur (1925-2005) idi. Nermi Uygur, Galatasaray Lisesi sonrası girdiği İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun olduktan sonra Almanya Köln Üniversitesi'ne gitti. 1950 yılında mezun olduğu İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde asistan oldu. Onlarca eser kaleme aldı. Felsefeyi, edebî bir tür olan deneme aracılığıyla aktarmaya çalıştı. Ayhan Bıçak'a göre Uygur;

Türkiye'deki felsefenin bugünkü durumu için, tümüyle kültür dokusunun geçmişteki oluşumunda kök salan çeşitli nedenlerle araştırılmasının, felsefe bilincine önemli yararlar sağlayacağına inandığını bildirmiştir. Felsefeyi iyileştirme yollarından biri olarak, kültürel yapının araştırılmasıyla ilişkilendirilmesi çok önemli bir tespittir. Bununla birlikte felsefenin gelişmesi için geçmişteki felsefemizi canlandırmak isteyenleri de eleştirmiştir. (..) Geçmişteki felsefenin yeterliliğine inanıldığında, çalışma, yenilik ve değişme isteği geri kalır. Felsefenin akışını durdurur. Felsefeye, yalnızca geçmişten üretilenlere dayanarak bakım gösterebileceğini savunmak, türlü sınıkları birlikte sürükleyen bir tutumdur. Bazı yerlerinin sınırlandırılması ve bazı sınıkları giderilmedikçe, bu tutum geleceğin felsefesine hiçbir katkı sağlamaz. (Bıçak, 2010, s. 513-514)

Nermi Uygur, felsefenin genel yapısı ve teknik anlamı etrafında görüşler ileri sürmüştür. Ş. Teoman Duralı (1947-2021) Uygur'un doktora talebesidir. Ayrıca bir başka önemli Türk felsefeci Ahmet İnam (1947-) da Uygur'un danışmanlığında başladığı doktorasını, onunla yaşadığı bazı sorunlar nedeniyle Takiyettin Mengüşoğlu'nun danışmanlığında devam edip tamamlamıştır. Duralı, hocası olan Uygur hakkında şunları söylemektedir:

Nermi Uygur, bir dil büyücüsü, öte yanda da gerek sözlü gerekse yazılı ifâde bakımından bir 'harika çocuk'tu (enfant prodige). Dünyanın başta gelen edebî dillerinden üçünde uslup

incelikleri gösterecekcesine ustalaşmıştı. Felsefe tarihinin üç ana durağı Descartes, Kant ile Husserl felsefelerinin üstâdı olup Çağdaş filozof kimliğinde fenomenolojik, hermeneutik ile analitik doğrultularda felsefe yapmağa teşebbüs etti. Haddizâtında herhangi bir felsefe sorununa el atmaktan ziyâde ilgisinin odağında 'felsefeüstü' (Y→Fr métaphilosophie) felsefe yer almaktaydı. Başka bir anlatıyla, onu uğraştıran 'felsefe'nin ne olduğu sorusuydu. Felsefe sorununu, Analitikciler gibi, dil aracılığıyla çözmeği denedi. Yaşama felsefesiniyse, —Husserlvârî— fenomenolojik açıdan görüp anlayıp anlamlandırmağa gayret gösterdi. (...) Nermi Uygur da, üstüne binâ edeceği felsefesinin dilini, söz dağarıyla, uslubu ve cümle kuruluşuyla kendisi inşâ etme cihetine gitmiştir. Buna mecbur muydu? Elbette mecburdu. Dil olmadan felsefe olur mu? Türkiyede felsefe yapan herkes kendine mahsûs bir felsefe dili oluşturmaktadır. Nice felsefe yapan varsa, onca felsefe Türkçesi var. Ortak anlaşılır bir felsefe Türkçesi olmadıkça Türkiye Türk felsefesinden söz edilebilirmi? Felsefenin giriş kapısı, eleştiridir. Yürürlükteki hâkim akımlara, çığırlara, dünyagörüşlerine kendi geçmişinizde bulabileceğiniz bir esin kaynağından nemalanan fikirle, tasavvurla karşı çıkamandıktan sonra felsefe yapamaz, inşâ edemez, ortaya seçenek oluşturabilecek özgün bir teklikle çıkamazsınız. Yeniçağ Avrupasında çıktırından çıkarılmış 'neden' sorusu ve buna bağlı 'nedensellik' sorunluluğunun, sorunsalının İslâm felsefe-bilim geçmişimizdeki durumu neydi? Cevabın, hiç yoksa, yarısı, futsursuzca çöpe attığımız sözlerde, kelimelerde gizlenmiştir. Felsefîleşmiş diliniz varsa, felsefe(- bilim) de hatırı sayılır mesâfe katetmiş sayılırsınız. İşte gerek kavî edebî dilin katledilmiş olması gerekse toplumda ciddi sorunlara katıyetle rağbet edilmemesi, Hilmi Ziyâ'da gördüğümüz gibi, Nermi Uygur'un da hafifmeşrep felsefeye meylederek 'minder' dışında 'güreş' tutmasına yol açmıştır. (Duralı, 2010, s.29-30)

Reform sonrası bir başka önemli felsefecilerimizden, 1960 yılına yani görevden alınana kadar İstanbul Üniversitesi'nde hocalık yapan ve "Varlık ve Oluş" (1969), "Ahlâk" (1946) gibi mühim eserlerin müellifi olan Hilmi Ziya Ülken'in, 1953 yılı itibarıyla asistanlığını yapmaya başlamış olan Nihat Keklik (1926-2017) Cumhuriyet sonrası Türk-İslâm Felsefesi'ne dair yaptığı önemli çalışmalarla bilinmektedir. Galatasaray Lisesi'ndeki eğitiminin (1939-1948) ardından İstanbul Üniversitesi Arap-Fars Filolojisi Bölümü'nden mezun olan Keklik aynı yıl (1953) Felsefe Tarihi Kürsüsü'nde İslâm felsefesi dersi asistanlığı için açılan kadroya başvurarak asistan olmaya hak kazandı. Hilmi Ziya Ülken'in 1960 yılında üniversiteden ayrılmasından sonra onun yerine dersler vermeye başlamış ve sonrasında da İstanbul Üniversitesi

tesisi Felsefe Bölümü'nde "Türk-İslâm Düşüncesi Tarihi Kürsüsü"nü kurmuştur. Bu alanda büyük boşlukları doldurmuş olan Nihat Keklik,

Mehmet Ali Aynî, İzmirli İsmail Hakkı, Hilmi Ziya Ülken çizgisinin devamı niteliğinde görülmekte ve kürsünün kurulması da bu hattın neticelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Dârülfünûn'dan üniversiteye geçişten sonra felsefe bölümünde İslâm felsefesinin ders olarak okutulması ve bir kürsü/anabilim dalı haline dönüşmesinde şüphesiz en büyük katkı Nihat Keklik'e aittir. (Şenel, 2011, s. 218)

Nihat Keklik'in Türk-İslâm felsefesine katkıları çok büyüktür. Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Grekçe bilen Keklik, yirminin üzerinde telif eser neşretmiştir. Bu eserleri arasında tasavvufla ilgili olanları ayrıca dikkat çekicidir. Ayrıca daha sonra yine Türk-İslâm düşüncesine ilmî anlamda hizmet edecek olan Mahmut Kaya ve Bekir Karlıağa gibi şahsiyetlerin doktora hocasıdır. Cumhuriyet öncesi var olan ve bir süre sınırlı / kısıtlı ilerleyen Türk-İslâm düşünce hattı, Nihat Keklik sayesinde tekrar güçlenmiş ve birçok önemli boşluğu doldurmuştur.

İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünde İslâm yasağının belini kıran, bundan dolayı da destan kahramanı diyebileceğimiz Sayın Nihat Keklik'tir. 'İslâm'da felsefe var mıydı?' diye sormak bile câiz değilken, Nihat Keklik, 1970li yılların başlarında Türk İslâm Düşünce Tarihi adlı kürsüyü kurarak bir ilki gerçekleştirmiştir. Bu yolla İslâm medeniyet dairesinde dört dörtlük bir felsefe-bilim geleceğinin varlığından sağır sultan bile haberi kılınmıştır. (Duralı, 2010, s. 30-31)

Cahid Şenel, Nihat Keklik'in üniversite reformundan çok sonra Türk-İslâm Düşüncesi Tarihi Kürsüsü kurulmasına dair çabaların değerini şöyle açıklar:

Üniversite reformuyla birlikte Türkiye'ye gelen mantıkçı-pozitivist akımların da etkisi altında kalan Alman hocaların felsefî anlayışıyla gelişen felsefe bölümünde İslâm felsefesinin bir ders olarak okutulması bir yana disiplin olarak 'Metafizik'in felsefe dışına itilmesi söz konusuydu. Öyle ki felsefe bölümünün Türk hocaları da aynı kabulden hareket etmekte, gerek Takiyüddin Mengüşoğlu gerekse Nermi Uygur metafiziği felsefenin dışında bir disiplin olarak görmekteydi. Reichenbach'ın sezgiciliğin önde gelen isimlerinden Bergson'un kitaplarının Felsefe Semineri Kitaplığı'ndan çıkartılarak psikoloji bölümüne gönderilmesini talep etmesi, dönemin felsefî ve siyasi algısını anlamaya yardımcı olacak önemli bir hadise olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bu olay böyle bir temel üzerine

kurulmuş felsefe bölümünde İslâm felsefesinin ders olarak okutulmasının üstelik Kürsü düzeyinde kendisine yer verilmesinin önemini anlamak bakımından oldukça önemlidir. (Şenel, 2011, s. 224)

Nihat Keklik, Teosofi, Mantık ve Felsefe alanında yazmış olduğu birçok kaynak eserle büyük bir boşluğu doldurmuştur. 2017 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bugün Türk-İslâm Düşünce Tarihi anabilim dalındaki geçmişten günümüze gelen mirası Mahmut Kaya'nın emekli olmasıyla birlikte M. Cüneyt Kaya, Cahid Şenel gibi felsefeci akademisyenler üstlenmiş olup bu alandaki çalışmalara devam etmektedirler.

Türkiye'de, Cumhuriyet sonrası Üniversite Reformu ile birlikte *Dârülfünûn*'un yerine Batıdaki örnekleri göz önünde bulundurularak kurulan İstanbul Üniversitesi'nin Felsefe Bölümü, 1950 sonrası Türkiye'ye felsefeci yetiştiren bir kurum gibi olmuştur. Hans Reichenbach'ın gözetiminde kurulan bölümde, onun 'pozitivist' düşüncelerinin bazı nedenlerden ötürü çok fazla yer edinememiş olması, daha sonra meselenin zorluğunu kavrayıp Amerika'ya yerleşmesi, ardından bölümde etkisi olan Ernst von Aster'in Türk-İslâm Felsefesi'ne daha ilgili ve hakkaniyetli olması, Türk Felsefesi'nin önünü açmıştır. Her ne kadar, Reichenbach'ın düşüncelerini burada yeşertmek için başarısız olduğu söylene de, Türk felsefeci Abdülbaki Nusret Hızır (1899-1980), Reichenbach'ın asistanlığını yapmış ve anlattığı konulardan etkilenmiştir. Almanya'da Fizik, Matematik, Felsefe, Müzik gibi alanlarda öğrenim görmüştür. Türkiye'de bilimsel felsefeye dair düşüncelerin yeşertilmesi için daha sonra Ankara Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü kurucusu ve hocası olarak çaba göstermiştir. İstanbul Üniversitesi, daha sonra Anadolu'da açılacak birçok üniversitenin de akademisyen menbaı olmuştur. Bir merkez görevi görmüştür. Örneğin, Türkiye'de Estetik alanında mühim eserler neşretmiş, estetiği temel bir felsefe disiplini olarak kurmak istemiş olan İsmail Tunalı (1922-2015), uzun yıllar İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü başkanlığını yürütmüş ve aynı zamanda Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin kuruluş çalışmalarında da görev almıştır.

Cumhuriyet sonrası, hem dünyadaki hem de Türkiye'deki siyasi gelişmeler birçok hususta belirleyici olmuştur. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da, evvela Almanya sonrasında da Fransa'da popüler bir akım olan Egzistansiyalizm (Varoluşçuluk) 27 Mayıs 1960 tarihindeki ülkemizde darbe sonrası kendi felsefî ve edebî camiamızda da popüler olmuş ve o dönemde bazı entelektüellerimizi, edebiyatçılarımızı etkilemiştir. Bu husus, apayrı bir araştırma konusudur. 73 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi, soğuk savaş dönemi, 90 sonrası dünyanın iyice dönüşmeye başlaması derken ülkemizdeki değişim ve dönüşümler de gözle görülür bir şekilde artmış, buhran ve krizler her zaman diri kalmıştır. Bu dönüşümleri ciddi bir şekilde okuyan, birçok meselenin özünü kavramaya çalışan, geçmişimizdeki ve şimdiki sorunlarımızı

layıkıyla anlamaya çalışan ve bunun için çaba gösteren özgün düşünürlerimiz her daim, her devir olmuştur.

Nurettin Topçu (1909-1975), Cemil Meriç (1916-1987), Erol Güngör (1938-1983), Ahmet Yüksel Özemre (1938-2008) gibi şahsiyetlerimiz birer mütefekkir olarak Türk düşüncesine çok önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Daha nice böyle şahsiyetlerimiz vardır ve hepsine bu makalede ayrıntılı yer vermek mümkün değildir.

Bu şahsiyetler arasında Nurettin Topçu, Türk düşünce hayatında çok ayrı bir yere sahiptir. Topçu, Cumhuriyet sonrası Türk Felsefe camiasının en özgün şahsiyetlerinden biridir. İstanbul Erkek Lisesi'ndeki öğrenimi sonrası (1928) girdiği yurtdışı eğitim imtihanını geçerek Fransa'ya gitmiştir. Orada evvela Fransızca öğrenmiştir. Strazburg'ta birçok farklı alanda öğrenim görmüş, Sanat Tarihi alanında ayrıca lisans okumuştur. Strazburg'da yazmaya başladığı ahlâk felsefesiyle ilgili hazırladığı *Conformisme et Révolte* başlıklı doktora tezini 2 Temmuz 1934 tarihinde Paris Sorbonne Üniversitesi'nde savunmuştur. Tezinin niteliği ve savunmasındaki başarısından ötürü ödüllendirilmiştir. Ona başarısından ötürü verilmek istenilen hediye yerine Sorbonne Üniversitesi kulesinde 24 saat boyunca Türk bayrağı dalgalandırılmasını talep etmiştir. Cumhuriyet sonrası Avrupa'ya tahsil için giden Türk talebeler arasında ahlâk konusu üzerinde yoğun bir şekilde çalışan ilk talebe ve Sorbonne'da felsefe doktorasını ikmal eden ilk Türk Nurettin Topçu'dur. Tezini bitirdikten sonra orada kalması için teklifleri kabul etmemiş ve doktora savunmasının hemen ardından 1934 yazında yurda dönmüştür. Döndükten sonraki ilk eğitim öğretim döneminde, Galatasaray Lisesi'nde felsefe öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Sonrasında bazı hususlardaki dürüstlüğünden ötürü orada barındırılmamış ve çeşitli illerde, liselerde felsefe öğretmenliği yapmıştır. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde Bergson üzerine hazırladığı doçentlik tezi Ernst von Aster tarafından mükemmel olarak değerlendirilmiş olsa da Mustafa Şekip Tunç tarafından nedensiz bir şekilde kabul edilmediğinden, orada kadro alamamıştır. Hilmi Ziya Ülken'in desteğiyle eylemsiz doçent olarak bir süre dersler vermiştir. Topçu'nun fikirlerinin Türk düşünce hayatına kazandırılması için Ezel Erverdi ile birlikte çok ciddi ve takdire şayan hizmetlerde bulunan İsmail Kara'nın Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi için yazmış olduğu Nurettin Topçu maddesinde şunlar yazılıdır:

Anadolu'yu, tarih ve kültür olarak Selçuklu-Osmanlı tecrübesini merkeze alan, buradan en geniş ve belirleyici daire olarak İslâm'a ve özellikle tasavvufa intikal eden, Batı dünyasına ve insanlık tecrübesine uzanan bütüncül bir düşünce dünyası vardır. Meselelere ahlâk üzerinden yaklaşır. Cumhuriyet devri Türk felsefecileri ve aydınları arasında ahlâk konusunda en çok yazı kaleme alan ve bu alandaki vurgularını bütün hayatı boyunca sürdüren kişi Nurettin Topçu olmalıdır.

Doktora tezinde geliştirdiği isyan ahlâkı fikri M. Blondel'in, bazı bakımlardan Immanuel Kant ve Henry Bergson etkileri taşıyan hareket (action) felsefesinden ilhamla determinist, rasyonalist, sosyolojist, pragmatist ahlâk anlayışlarının karşısında bir düşünce, bir tez olarak teşekkül etmiş ve gelişmiştir. Çıkardığı derginin adının Hareket olması doğrudan bu çizgiyle alakalıdır. İlk yazularından itibaren bir taraftan Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesini hesaba katarak fakat onu aşmayı hedefleyerek tenkitçi bir bakış açısıyla yeni bir insan, millet, devlet modeli inşa etmeye çalışırken diğer taraftan bunların o günün şartlarında ve tarihten gelen sağlam zeminler üzerine oturmasını mümkün kılacak bir rönesans fikri, bir tarih, ilim, sanat, ahlâk, felsefe, tasavvuf ve din anlayışı geliştirmeye yönelmiş, metafiziği dışlayan felsefi temayüllere karşı çıkmış; duygu, akıl, sezgi ve aşk kavramlarını yeniden yorumlayıp ahlâk ağırlıklı bir felsefe kurmuştur. Kendisinden önce başlayan Anadolu milliyetçiliğini İslâm merkezli bir yoruma taşımış, bunu yaparken Turancılığı, ırkçılığı ve topraktan tamamen kopuk milliyetçilikleri, İslâmcılığı eleştirmiş, modernizmin katı ölçütlerine boyun eğmeden Batı, Doğu ve İslâm medeniyetlerini mukayeseli şekilde ele almayı denemiştir. Kapitalizm, komünizm, sosyalizm, kültür ve medeniyet, sanayileşme, kuvvet ve teknoloji meselelerini büyük ölçüde dönemindeki yaklaşımlardan farklı bir üslup ve muhteva ile tartışmıştır. Türkiye'nin kapitalist ekonomik sisteme ve ahlâk anlayışına, bunların üzerinden Amerikan sempatanlığına doğru kaymaya başladığı Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarından itibaren İslâm/Anadolu sosyalizmini savunmuş, maarif, mektep ve din eğitimi konularını özellikle işlemiş, bir hareket adamı olarak yaşama zevkini bırakıp yaşatma aşkına gönül verecek, sabırlı ve azimli, gösterişsiz çalışan, ruh cephesinin 'maden işçileri' olacak idealist bir nesil yetiştirmek için çaba göstermiştir. (Kara, 2012: 249-250)

Topçu'nun Anadolu Sosyalizmi ya da Hareket Felsefesi gibi düşünceleri özgün düşünceler olmakla birlikte, bu düşüncelerinin tasavvuf ahlâkıyla yakın ilişkisi vardır. Onlarca eser neşreden Topçu aynı zamanda Hareket Dergisi'ni çıkarmıştır. Türkiye'nin körü körüne batılılaşmasına karşı, ayakları kendi topraklarının irfanına basan evrensel bir düşünce oluşturmaya çalışmıştır. Ne yazık ki Türkiye'nin gittikçe kapitalist bir kültüre adım atmasıyla, Topçu'nun düşünceleri de birçok benzer düşüncelere sahip mütefekkirlerimiz gibi kendi cephelerine gömülmüştür.

Cumhuriyet sonrası Türkiye'sinin en önemli âlim, mütefekkir, bilim adamı ve mutasavvıflarından Ahmed Yüksel

Özemre'nin (1938-2008) talebelerinden olan Ş. Teoman Duralı, Türk Felsefesi'ni "kırıldığı, koparıldığı" yerden tekrar tamir etme çabası gütmüştür. Duralı, Özemre'nin hayrülhalefim dediği gönüllü talebelerindendir.

Birçok mühim felsefî özgün eserin müellifi mütefekkir, filozof Şaban Teoman Duralı 7 Şubat 1947 tarihinde Zonguldak'ta dünyaya gelmiş ve 6 Aralık 2021 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Felsefe Tarihi, Biyoloji Felsefesi, Ahlâk Felsefesi, Medeniyet Felsefesi, Tarih Felsefesi, Siyaset Felsefesi gibi alanlarda hem eserler neşretmiştir, hem de benzer alanlarda kendilerini geliştirmiş birçok talebe yetiştirmiştir.

Teoman Duralı, "Sorun Nedir?" adlı eserin ilk baskısının önemli bir bölümünü teşkil eden aynı zamanda müstakil bir eser olarak da yayınlanan *Omurgasızlaştırılmış Türklük*'te; kaybolmaya, ortadan kalkmaya namzet Türklüğün ne olduğunu, ne anlama geldiğini sorgulamaya çalışır. Bu eserine ilham olan şey, *Jose Ortega y Gasset*'in (1883-1955) İspanya'nın omurgasızlaştırılması sorunu hakkında yazdığı "Omurgasızlaştırılmış İspanya" başlıklı bir makalesidir. Duralı bu makaleyi 80li yıllarda okumuştur. Zira Gasset, Duralı'nın tarihte Türklerden başka soyca en karışmış dediği "İmparatorluk Milleti" olma gücüne sahip olmuş olan İspanyollardandır ve bu millet bizle bazı hususlarda kaderdaştır. Bu sebeple, Duralı'nın o makaleyi okur okumaz aklına ilk gelen şey Türklük olmuştur. İspanya'dan ziyade asıl omurgası alınmış bir millet varsa o da Türk Milleti'dir deyip, bu husus üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır. İşte Duralı, bu makaleyi okuduktan yaklaşık 25 sene sonra yayınladığı "Sorun Nedir" (1. Baskı: Mart 2006) adlı eserinin en mühim bölümlerinden olan *Omurgasızlaştırılmış Türklük*'te, Türk olarak dünyaya gelmiş ve böyle yetişmiş, yetiştirilmiş bir insan olarak içinden çıktığı toplumun belirlenimlerini, dönüşümlerini felsefî bir zeminde tespit etmeye ve ortaya çıkarmaya çalışır. Ona göre, Türk Tarihi pervasızca ele alınmıştır. Türk Tarihi meselesi ele alınırken, nerden gelip nereye gitmiş olduğumuz konusunun kapalı olduğunu fark etmiştir. İşte bu metni aracılığıyla Türk Tarihi'nin; nerede başladığını, nasıl bir gelişme göstermiş olduğunu ve bu gelişmelerin bizleri nereye getirdiğini anlamaya çalışır. Talas Muharebesi'ni başlangıç olarak alır, çünkü ondan öncesini çok muğlak ve karanlıkta kalmış kabul eder. Onun için esas olan medeniyettir, İslâm Medeniyeti'dir. Çünkü, toplumumuzda en az önem verilen mesele medeniyet idrâki meselesidir.

Omurgasızlaştırılmanın en yıkıcı hamlelerinden biri olarak yazımızı kaybetmemizi görür. Yazının yitirilmesi Duralı'ya göre Türklüğün omurgasızlaştırılmasının en feci merhalelerinden biridir. Çünkü yazı en büyük servetimizdir ve bizler bu servetten mahrumuzdur. Büyük milletlerden hiçbirinin o kadar çalkantılı günler geçirmiş olmasına rağmen yazılarını kaybetmediğini, Çin, Rusya, İran, Japonya gibi ülkeler üzerinden örneklendirir. Örneğin Mao bile kalkıp Çin yazısını değiştirmemiştir, Lenin kalkıp Kiril yazısını değiştirmemiştir, İran çok

çalkantılı dönüşümler geçirmiş olmasına ve yazılarını Japonya gibi vakti zamanında dışarıdan almış olmalarına rağmen yazısını değiştirmemiştir. Bizde yapılanınsa, geçmişle kurduğumuz „dikey bildirişim“in korkunç bir şekilde kopmasına sebep olduğunu ve Türk kültürünü alt üst ettiğini beyan eder (Duralı, 2020, s.96).

Duralı'ya göre devletleşme aşamasına ulaşabilmiş toplumlardan çok azı, beşerî ya da dirimsel (biyolojik) unsurlardan tümüyle uzaklaşma becerisini gösterebilmiştir. Bu beceriyi gösterebilmiş ve onun deyimiyle „yıldız medeniyet“ seviyesine erişmiş ilk toplumlar olarak Çin, Hint, İslâmöncesi İran ve Hıristiyan Bizans medeniyetlerini görür. Türklerin tarihyse, bilindik hiçbir örneğe benzememektedir. Bu sebeple de klasik İslâm ve Yeniçağ Avrupa'nın kültür ve tarih fozofları tarafından ya yanlış anlaşılmalardır, ya da yalnız algılanıp hor görülmüşlerdir. Yedinci yüzyılda, o dönem yeryüzünün kalburüstü klasik dört medeniyeti, yani Çin, Hint, İran ve Hıristiyan Bizans medeniyetlerinin keşiştiği kavşak noktası olarak Türkistan'ı görür. Türkler, bütün bu medeniyetlerden neşet etmiş unsurları, kendi Göktanrıca, konar göçer-avcı ve çobanlık-hayvancılık, maden işlemeciliği, ordu ile devlet teşkilatlanmacılığı gibi kültürel unsurlarla „mezmetmişler“dir. İşte Duralı bu „gayrimütecânisliği“ olağanüstü görür ve bunu normalde hayal etmenin bile zor olduğunu belirtir. Duralı, *Omurgasızlaştırılmış Türklük* adlı eserinde, bu meseleyi mukayeseli ve derinlemesine bir medeniyet / tarih okuması yaparak ortaya koyar. Bunun yanı sıra çok ciddi bir tarih, coğrafya, antropoloji ve biyoloji okuması da vardır. Medeniyetlerin coğrafi ve tarihi konumlarından yola çıkarak, iktisadi değer olarak ortaya koydukları unsurlara kadar irdeler ve bir senteze varır. Tüm bunları, olağanüstü bir felsefe-bilim ciddiyetiyle yapar (Duralı, 2020, s.95-130).

Duralı'ya göre tarihte kendine özel bir yer edinmiş bütün milletler, çok güçlü bir ülkünün peşinde olmuşlardır. Ülkü, karşı konulmaz bir çağırının açık bir biçime bürünmüş hâlidir. Bu ülkü; Romalıda, Prusya Almanında, İngiliz ile Japon seciyesinde olduğu gibi Türk'ün ruhunda da askerlik ile savaşma sanatında kendini göstermiştir. Bunun yanında Türk'ün başka tarihi bir özelliği vardır o da devlet kurup yönetme yeteneğidir. Türklerin Müslümanlığı kabulünden önce müphem olan imparatorluk devletinin ülkü içeriği, Müslüman olduktan sonra daha belirli hâle dönüşmüştür. Duralı, Türklerin bu gücünü onlarda yakın kan bağı evliliğinin yasak olmasına bağlamaktadır. Kadim Türklerin aile yapıları incelendiğinde onların dışevlilik kültürüne sahip oldukları anlaşılmaktadır ve bu kültür onları daha da güçlü kılmıştır. Çünkü inanç düzlemleri bakımından içevlilik kültürüne sahip olan Almanlar, Moğollar, İsraililer ile Çinlilerde milli karakterleri kavmî bir tabana oturmuştur. Kavmî bir tabandan öte tarihte kendine ayrı bir karakter, seciye ve hulk inşa etmiş milletler, imparatorluk devletlerini gerçekten tesis edebilmişlerdir. Türkler Müslümanlaştıktan sonra yüce bir görev uğruna yaşananlarla ülküsel bir hayat inşa etmiştir ve bunun adı da „Devletiebedmüddet“tir. Müslüman Türk, savaşma gücü ile kabiliye-

tini İslâmdan almıştır. Milli karakterimizi, tüm unsurlarıyla tebarüz ettiren de, İslâm Medeniyeti'nin mühim temsilcisi olan ve özellikle de ondokuzuncu yüzyıl sonlarının Osmanlı Türk kültürüdür. Felsefe-Bilim kültürünün her vechesiyle tekrar oluşmasına ramak kala bu kültür yok olmakla karşı karşıya kalmıştır. Duralı'ya göre, bu kadim kültürün, tarihin ve seciyenin unutulmasıyla sadece Türk Milleti'ne değil bütün insanlığa yazık olur. Dolayısıyla Türk'ün omurgasızlaştırılması demek; Türk'ü İslâm ülküsünden bir şekilde çekip koparmak ve onun mücadele azmini yok etmektir. Dolayısıyla, Duralı'ya göre Devletiebedmüddet ülküsünün kaybı, ruhunu yitirmiş beden demektir. Salt dirimsel yaşayan ve bir sü-rüngenden farkı olmayan, omurgasızlaştırılmış bir beden demektir. Türk omurgasızlaştırılırsa, bütün insanlık omurgasızlaşacak ve hakim küresel zulüm düzenine karşı konulamayacaktır (Duralı, 2011, s. 304-363).

Duralı'nın Türkçe, İngilizce ve tercüme eserleri şunlardır: *Çağdaş Küresel Medeniyet, Anlamı/Gelişimi/Konumu* (İlk baskı 1996 / 2000, Genişletilmiş, gözden geçirilmiş baskı 2019), *Sorun Nedir? Felsefe - Bilim Düşünüşü* (İlk baskı 2006, Genişletilmiş, gözden geçirilmiş baskı 2021), *Sorun Çağının Anatomisi / Çağımızın Felsefe Teşrihi* (2009), *Aklın Anatomisi / Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi* (2011), *Deniz ve Kaşiflik / Şiirler – Hatıralar* (2011), *Omurgasızlaştırılmış Türklük* (2013), *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü* (2013), *Gılgamış Destanı* (1998, Tercüme eser), *Felsefe-Bilimin Doğuşu /Aristoteles'te Canlılar ve Bilim Sorunu* (2015), *Felsefe-Bilim Nedir?* (2017), *Hayatın Anatomisi / Canlılar Bilimi Felsefesi - Evrim ve Ötesi* (2018), *A New System of Philosophy-Science from the Biological Standpoint*. (İngilizce kaleme aldığı eser, 2019), *Felsefe-Bilimin Odağında Metafizik* (2019). Duralı ayrıca, 2002 yılı itibariyle çıkarmaya başladığı *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* ile *Türk Felsefesi'nin* özgün bir şekilde ilerlemesine büyük katkılar sunmuştur.

Duralı'nın yetiştirmiş olduğu talebeler arasında Ayhan Bıçak, Oktay Taftalı, Cengiz Çakmak, O. Faruk Akyol, İhsan Fazlıoğlu gibi felsefeciler vardır. Ayhan Bıçak'ın (1956-), Tarih Felsefesi, Türk Düşüncesi, Felsefenin Kuruluşu, Evren Tasavvuru gibi önemli eserlerin müellifidir. Ayrıca yazımızda bahsettiğimiz Takiyettin Mengüşoğlu, Nermi Uygur, İsmail Tunalı gibi şahsiyetler hakkında da eserler kaleme almıştır. Oktay Taftalı (1957-) Yaşama Felsefesi, Şiir, Batı Aydınlanması, Yerli Düşünce gibi konularda eserler neşretmiştir. Cengiz Çakmak şu anda İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü başkanlığını yürütmekle birlikte, Antik Yunan felsefesinden yapmış olduğu çevirilerle ve Ludwig Wittgenstein'a dair yapmış olduğu çalışmalarla bilinmektedir. O. Faruk Akyol ise Thomas Aquinas hakkında telif eser kaleme almıştır, ayrıca bazı kitapları Türkçe'ye kazandırmıştır. Duralı'nın talebeleri arasında, Türk-İslâm Felsefesi / Bilim Tarihi çerçevesinde çalışmalar yapmış bir başka felsefeci İhsan Fazlıoğlu'dur (1966-). İstanbul Medeniyet Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün kurucusudur. Birçok üniversitede ve sivil akademilerde dersler vermektedir. Ayrıca, 2014

yılından beri Uluslararası düzeyde Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanan Nazariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Dergisi'ni çıkarmaktadır. Derginin amacı “genel olarak İslâm düşünce tarihindeki nazari geleneklerin, özel olarak da klasik sonrası döneme ait bilimsel birikimin keşfi, incelenmesi ve yeniden yorumlanmasına katkıda bulunmak” olarak açıklanmaktadır. Ayrıca Teklif Düşünce Dergisi'ni çıkarmaktadır.

Ahmet Yüksel Özemre'nin bir başka gönüllü talebelerinden biri de Yalçın Koç'tur (d.1950). Fizik ve felsefe tahsili görmüştür. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde başladığı kariyerine, ODTÜ ve Boğaziçi Üniversitesi'nde devam etmiştir. Henüz 48 yaşındayken Boğaziçi Üniversitesi'nden emekli olmuştur. Neşretmiş olduğu birbirinden değerli özgün felsefi eserlerle; bilim, dil, mantık ve felsefe tarihindeki kalıplaşmış bazı düşüncelere dair yeni yaklaşımlar getirmektedir. Anadolu Mayası, Determinizm ve Mekân, Dialektik ve Nazariyat, Theologia'nın Esasları, Theographia'nın Esasları, Ahlâk ve Nazariyat, Zihin ve Nazariyat, Nazari Musiki'nin Esasları, Ethica ve Nazariyat, Şuur ve Nazariyat başlıklı özgün eserleri vardır.

5. Sonuç

Avrupa'daki gelişmeler ve dönüşümler ışığında, medrese tarzı eğitim düzeninden Dârülfünûna oradan da üniversite kurumuna geçiş, kendi anlam küremizde birçok kırılmaya ve farklı oluşumlara sebep olmuştur. Bu kadar fazla ve hızlı dönüşümlerin yaşanmış olduğu 19. Yüzyıl, elbette kendi coğrafyamızda da çok fazla ve hızlı dönüşümlerin/oluşumların ortaya çıkmasına sebep olacaktı.

19. Yüzyılın ikinci yarısında kurulan Dârülfünûnda sadece felsefe dersleri vardı, henüz bölüm yoktu. Dârülfünûn faaliyetlerini dondurup, 1900 yılında eğitim-öğretime yeniden başladığında müstakil felsefe bölümü kurulmuştur. Bu dönemde çoğunlukla alanı felsefe olmayan kişiler öğretim kadrosunda yer almıştır. Bu şahıslar da iki farklı yolda ilerlemişlerdir. Bir tarafta, medrese geleneğinden gelen, Arapça ve Farsçaya vâkıf, belâgat, bediiyât, sarf ile nahv çeşidinden dil ile ifadeye dair konuları ve hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf gibi İslâmî ilimleri felsefeyle karıştıranlar vardı. Diğer taraftaysa, Fransızca'ya hâkim olup sosyoloji, siyaset, hatta gazetede köşe yazarlığını felsefe yapmak olduğunu sananlar vardı. Söz konusu iki topluluktan birinciye mensup olanlardan kimisinde klasik İslâm felsefesine ilişkin bölük pörçük bazı zayıf tasavvurlar vardı. Peki, o dönemde yeniden felsefe tedrisatına neden gerek duyulmuştu? 12. Yüzyıldan sonra felsefe, İslâm medeniyet dairesindeki itibarını yitirmeye başlamıştı. Felsefeyle hemhâl olmak, Müslümanlığa tersmiş, Tanrıya saygısızlıkmiş ya da tanrıtanımazlığı halka aşılıyormuş gibi algılanıyordu. Bu sebepten ötürü felsefeye karşı çok büyük düşmanlıklar geliştirilmişti. Osmanlı döneminde gerek dini bütün gerekse öyle olmayan düşünürler veya yazarlar felsefenin, gerçekten de Tanrının varlığı fikrini inkâr edip etmedi-

ğini, Müslümanlıkla zıtlaşıp zıtlaşmadığını merak etmeye başlamıştı. Dolayısıyla ikinci gruba dâhil olan zevat, felsefeye birincilerden daha farklı yollardan yaklaşma gereğini duymuşlardır. Tüm bu meraklar ve çabalar yine de köklü bir felsefe geleneği oluşturmada kısır kalmıştır. İslâm âlemini temsil eden Osmanlı, 17. Yüzyılın sonlarından itibaren içine düştüğü ölümcül girdaptan çıkıp kurtulmak amacıyla, başta askerî alandaki yenilikleri teşvik etmek üzere, her çareye başvurmuştur ancak yine de devleti ve vatanı kurtarma teşebbüslerinden hiçbiri derde tam anlamıyla devâ olmamıştır. Buna felsefe alanındaki gelişmeler de dâhildir (Duralı, 2010, s. 13-14).

Siyasi, dini ve kültürel nedenlerden ötürü, bu dönüşümlerden en ağır yarayı belki de Türk düşünce hayatı almıştır. Duralı'nın belirttiği, Fransız Aydınlanma felsefesinin “denemecilik” yönünün ithal edilmesiyle başlayan süreç daha sonra mezkûr ideolojilerin de taklit edilmesiyle devam etmiştir. Türkiye'deki felsefe camiası, Dârülfünûn sonrası İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü üzerinden bu “ithalata” ve “taklit”e katılma ya da karşı çıkma üzerinden bir sentez oluşturmuştur. Bu sentez, hâlâ bile “yaralı bir sentez”dir. Bu minvalde, Remzi Demir'in *Philosophia Ottomanica* adlı çalışmasında ileri sürdüğü sav önemlidir. Bu sav, Türk düşüncesinin, Hint veya Çin medeniyetlerinde ortaya çıkmış, bilgeliklerden neşet etmiş düşünceler gibi, özgün bir düşünce geleneğini içerdiği ve tabii olarak da Avrupa'da ortaya çıkmış düşünce akımlarına benzemeyen kendine özgü veçhelerinin bulunması nedeniyle mühim olduğu savıdır. Her medeniyet, dini/siyasi/coğrafi/kültürel ve iktisadî şartlar nedeniyle, tabii olarak insanlık tarihinde ortaya çıkmış felsefî soru(n)lara farklı yanıtlar vermiştir. Türk düşünce hayatı da, kendine has niteliğiyle, ortaya çıkmış bu soru ve sorunlara yanıt ve çözüm ararken, Avrupa düşüncesinin dayandığı temel ilkeleri kendi anlam küresine entegre etmekle birlikte, kadim felsefî düşüncenin temel ilkelerini ciddiyetle işlemiş ve bir kültür oluşturmuştur (Demir, 2018, s.15-29). Fakat tüm bu çabalara rağmen, reform için hatta Emre Dölen'in konunun mahiyeti açısından daha doğru bulduğu kavram olan “devrim” için (Dölen, 2009, s.XXI) dışarıdan devşirilen görevli kişilerin icraatları ve keskin kararları neticesinde Türk düşünce hayatı çok yara almış ve özgünlüğü zedelenmiştir.

Bu ağır devrim ve reformlara rağmen Hilmi Ziya Ülken, Nihat Keklik, Ş. Teoman Duralı gibi şahsiyetler bir şekilde, devrim ya da reform öncesi var olan damarla bağ kurarak Türk düşünce hayatını kendi köklerine kavuşabilmesi için çaba sarfetmiş, nice talebeler yetiştirmiş ve

ayrıca alanlarında özgün eserler ortaya koymuşlardır.

Nitekim;

Türkiyede ilk olup uzunca süre tek başına görrev görmüş İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünden özgün denilebilecek bir felsefe(-bilim) geleneği ortaya çıkmamış olmakla birlikte, onun, bu son derece önemli etkinlik alanını, en azından, ülke genelinde toplumumuza tanıtmış bulunması ve bura çıkışlı felsefecilerin yurdun dört bir yanına gerek bizzât felsefe hocası olarak gerekse başka mesleklere intisâb ederek felsefe-bilim meşalesini taşımaları bile başlıbaşına bir başarı hikâyesidir. Filvakî üniversitelerimizdeki felsefe bölümleri, İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünün ya çocukları ya da torunlarıdır. (Duralı, 2010, s. 32)

Dârülfünûndan üniversiteye geçişte, İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün o günden bugüne yaşadığı değişim, dönüşüm ve oluşumlar, öyle ya da böyle Türk felsefe camiasının şekillenerek devam etmesine sebep olmuştur. Bu süreç, tarihselliği bağlamında bir şekilde devam etmekte ve Türk felsefe camiasını günümüz temsilcileriyle şekillendirmektedir.

Araştırma Etikleri / Research Ethics

Etik kurul izni gerekmemektedir.

Yazar Katkıları / Author Contributions

Yazar bu makalenin tamamından sorumluluğu kabul etmişler ve gönderilmesini onaylamışlardır.

Çıkar Çatışmaları / Competing Interests

Yazar çıkar çatışması olmadığını belirtmiştir.

Araştırma Fonlaması / Research Funding

Bildirilmedi.

Veri Erişilebilirliği / Data Availability

Uygulanamaz.

Hakem Değerlendirmesi / Peer-review

Dış hakemler tarafından değerlendirildi.

Orcid

Mehmet Sabri Genç <https://orcid.org/0000-0001-5757-744X>

Kaynakça

- Bağdatlı, Ö. (2010). *Bedia akarsu'nun felsefe anlayışı*, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, 18: 253- 279
- Bıçak, A. (2010). *Türk düşüncesi II / Kaygılar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bulutoğlu, S. (2010). *Macit gökberk felsefesinin ana çizgileri*, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, 18: 229-253
- Bulutoğlu, S. (2011). *Takiyettin mengüşoğlu felsefesinin anahatları*, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, 19: 175-201
- Demir, R. (2018). *Philosophia ottomanica osmanlı felsefesi*, Antalya: Lotus Kitap

- Demirtaş, A. (2018). *Dârülfünûndan üniversiteye öğretim üyelerinin toplumsal profilleri (1900-1946)*. [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Direk, Z. (1998). *Türkiye'de felsefenin kuruluşu*, Defter Dergisi, 33: 69-80
- Dölen, E. (2009). *Türkiye üniversite tarihi 1: osmanlı döneminde Dârülfünûn (1863-1922)*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Dölen, E. (2013). *İstanbul Dârülfünûnu'nda alman müderrisler 1915-1918*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

- Duralı, T. (2010). *Dârulfünûn felsefe bölümü yüz on yaşında*. Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, 18: 11-33
- Duralı, T. (2011). *Sorun nedir?*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2020). *Omurgasızlaştırılmış türklük*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Kara, İ. (2001) *Bir felsefe dili kurmak*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2012). Nurettin Topçu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde* (Cilt 41, 248-253, ss.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı
- Karaböcek, C. (2010). *H. Vehbi eralp ve düşüncesi*, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, 18: 215-228
- Özgül, M. K. (2014) *XIX: Asrın benzersiz bir politeknigi: Münif Paşa*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şenel, C. (2011). *Nihat keklik: hayatı ve çalışmaları*, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, 19: 217-236
- Vural M. (2011). *Hilmi ziya ülken ve türkiye'de felsefe çalışmalarına katkıları*. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 9 (17): 519-540